

УДК 008

Людмила Сорочук

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

У статті розглядаються соціально-політичні передумови виникнення Кирило-Мефодіївського товариства та його місце і роль у національному відродженні українців. Подаються основні положення культурно-просвітницьких ідей і програмних документів товариства.

Ключові слова: Кирило-Мефодіївське товариство, культурно-просвітницькі ідеї, українське національне відродження.

Л. Сорочук. Культурно-просветительские идеи Кирило-Мефодиевского братства

В статье рассматриваются социально-политические условия возникновения Кирило-Мефодиевского братства, его места и роли в национальном возрождении украинцев. Подаются основные положения культурно-просветительских идей и программных документов братства.

Ключевые слова: Кирило-Мефодиевское братство, культурно-просветительские идеи, украинское национальное возрождение.

L. Sorochuk. Cultural and educational ideas of the Brotherhood of Cyril and Methodius

The article examines the socio-political conditions of the Brotherhood of Cyril and Methodius and its place and role in the Ukrainian national revival. Main provisions cultural and educational ideas and policy documents of the company are also present.

Keywords: Cyril and Methodius, cultural and educational ideas, Ukrainian national revival.

У наш час, коли Україна здобула незалежність, і пробуджується інтерес до свого історичного минулого, актуальним залишається наукове вивчення діяльності суспільно-політичних товариств та організацій, що виникли у різні історичні періоди на території

нашої держави. Одним із яскравих прикладів є відоме українське політичне товариство кінця 40-х років XIX ст. – Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія, більш відомого в науковій думці й літературі як Кирило-Мефодіївське товариство.

Товариство виникло наприкінці 1845 р. – на початку 1846 р. і проіснувало, за оцінками істориків, не більше п'ятнадцяти місяців. Його засновниками були, як прийнято вважати, чиновник канцелярії генерал-губернатора М. Гулак, ад'юнкт Київського університету М. Костомаров та студент цього ж університету М. Білозерський. До товариства також приєдналися поет Т. Шевченко, вчителі П. Куліш і Д. Пильчиков, студенти університету О. Навроцький, О. Маркович, І. Посяда, Г. Андрузький і О. Тулуб, поміщик М. Савич. За оцінками дослідників, близько 100 осіб підтримували зв'язки та дружні стосунки з членами товариства. Серед членів товариства не було представників великої родової аристократії, його основу складали вчені, письменники, діти середніх чи дрібних землевласників. Кирило-Мефодіївське товариство було об'єднанням романтиків, натхненних національною культурною ідеєю. Як і члени подібних гуртків в інших країнах, вони шукали історичну місію власного народу у світовій історії – і знаходили її в особливому демократизмі українців як носіїв ідеалу свободи. Українство, на думку кирило-мефодіївців, мало консолідувати слов'янські народи в боротьбі проти деспотизму, насильства, нерівності й приниження народу. Отже, таємне товариство, засноване з ініціативи М. Костомарова в грудні 1845 р. – січні 1846 р., проіснувало недовго (розгромлено навесні 1847 р.), але результати його діяльності суттєво вплинули на українське національне відродження і політичні настрої у Європі.

Як свідчать вітчизняні науковці, зокрема, О. Салтовський, досліджуючи діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та політичні погляди його учасників, зазначив, що Кирило-Мефодіївське товариство, фактично, не встигло розпочати активної роботи, підготувавши лише низку програмних документів і визначивши основні цілі й завдання своєї діяльності, оскільки було викрито внаслідок доносу студента Київського університету Петрова [6].

Однією з передумов виникнення товариства було те, що період його створення був пов'язаний з епохою революційного пробудження народів Росії під впливом повстання декабристів і заро-

дження як у країні, так і в Європі національно-визвольних рухів, що вилилися в буржуазно-демократичні революції 1848–1849-х років у Франції, Німеччині, Австрії, Угорщині й Італії, а пізніше хвиля ідей докотилася і до Польщі (повстання 1861 р., 1863 р.).

У той час у стінах Київського університету серед молоді й викладачів формується нова українська національно-політична думка під впливом “Енеїди” І. Котляревського та “Історії Русі”. Організують таємний гурток “Київська молодь”. Цей гурток став ідейним поштовхом для створення Кирило-Мефодіївського товариства (Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія).

Кирило-Мефодіївське товариство у своїй програмі передбачало глибокі соціальні, політичні та культурні перетворення в масштабах усього слов’янського світу, спрямовані на об’єднання усіх слов’янських народів у єдину федеративну державу та знищення самодержавно-кріпосницького ладу.

Товариство ставило своїм завданням перебудову суспільства на засадах християнського вчення про свободу, справедливість, рівність і братерство шляхом здійснення низки реформ:

- 1) соціальні (ліквідація кріпосництва і зрівняння у правах усіх станів);
- 2) національне зрівняння у правах усіх слов’янських народів щодо розвитку національної мови й культури;
- 3) поширення освіти в народних масах;
- 4) об’єднання всіх слов’ян у душі слов’янофільства у федеративній державі, провідну роль у якій мала відігравати Україна.

Важливе значення мала і культурно-просвітницька діяльність. Діячі Кирило-Мефодіївського товариства виступали активними борцями за розвиток і утвердження національної мови і культури; пропагували просвітницькі ідеї і досвід інших слов’янських народів; сприяли державному єднанню народів і взаємозбагаченню культур.

Сучасні історики виділяють у розвитку національних рухів Східної Європи три етапи, які умовно можна назвати фольклорно-етнографічним, літературним (або культурницьким) та політичним. На першому, фольклорно-етнографічному, етапі невеличкі групи вчених з метою підтвердження самобутності власного народу збирають та вивчають історичні документи, етнографічні експонати, фольклорні пам’ятки. Змістом другого, літературного, або

ж культурницького, етапу є відродження мови народу, боротьба за розширення сфери її застосування, особливо в літературі та освіті. Третій, політичний, етап характеризується більшим організаційним згуртуванням національних сил, появою та зміцненням їхніх політичних організацій, усвідомленням національних інтересів, активною боротьбою за національне визволення. Варто наголосити, що національно-культурні процеси в Україні вписуються до цієї схеми.

Кінець XVIII – початок XIX ст. в Україні прийнято вважати початком національно-культурного відродження. Суть цього процесу полягає у відновленні різних сфер (національної, духовної, культурної, мовної тощо) буття народу після їхнього занепаду. Відродження пов'язано зі значним зростанням уваги до проблем, явищ та процесів, які є національно значущими.

У цьому аспекті й варто оцінювати умови й факт заснування у Києві української політичної організації – Кирило-Мефодіївського товариства (братства). Слушно зауважує з цього приводу О. Бойко, що це об'єднання, з одного боку, стало яскравим свідченням невмирущості політичної традиції обстоювання українського автономізму, з іншого – закономірним виявом загальноєвропейських тенденцій та процесів [4]. Своєю активною пропагандою ідей слов'янської єдності та прагненнями до створення загальнослов'янської демократичної федерації кирило-мефодіївці сприяли утвердженню націоналістичної та інтернаціональної свідомості народів.

Члени таємного братства у своїх програмних документах ставили завдання перебудувати суспільство на засадах християнства, ліквідувати кріпацтво, стани, поширювати освіту й об'єднати всі слов'янські народи в одну федерацію, в якій кожний народ зберігав би свою внутрішню свободу. Провідну роль відводилося Україні: Київ мав бути столицею федерації, де збирався б загальний сейм. Усі слов'янські народи мали б право вільно розвивати свою культуру. Але братство не включало в програму питання повної незалежності України.

Можна констатувати той факт, що від заснування Кирило-Мефодіївського товариства започатковує свою історію новий етап українського політичного руху. Хоча братство, на жаль, існувало недовго.

Ідеї братства поширювалися серед тогочасної інтелігенції. Кирило-Мефодіївське братство було першою в історії України не-легальною антикріпацькою політичною організацією, яка ставила за мету національне й соціальне визволення українського народу, возз’єднання його в єдиній соборній державі з одночасним створенням федерації слов’янських країн.

Одним із активних учасників товариства був Микола Гулак. М. Гулака прийнято вважати лідером радикального крила Кирило-Мефодіївського товариства, яке виступало за рішучі дії у справі ліквідації російського самодержавства та кріпосництва. Після викриття товариства на слідстві він намагався взяти на себе максимальну відповідальність. За вироком отримав найважче покарання – три роки ув’язнення в одиночній камері Шліссельбурзької фортеці й подальше заслання на п’ять років у Перм. Після відбуття заслання працював певний час на півдні України, а з 60-х років XIX сторіччя – на Кавказі. Займався педагогічною діяльністю, автор низки праць з історії, філології, філософії, математики, історії літератури, перекладів з грузинської та азербайджанської мов. Автор праці “Юридичний побут поморських слов’ян”, яку було знайдено під час обшуку й додано до карної справи. Значну увагу в цій роботі приділено питанням політичного життя давніх слов’ян та їх прав.

М. Гулак плідно працював, його дослідження є цікавими, а висновки знайшли своє відображення у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства – Статуті, відозвах і Книзі буття українського народу (“Законі Божому”).

Варто згадати і про Георгія Андрузького. У 1846 р. вступив до таємного товариства. Після арешту та дізнання його вислано в Казань під нагляд поліції, потім – до Петрозаводська. Під час одного з обшуків у Г. Андрузького було знайдено підготовлений вже на заслання третій проект конституції, що носив виразно антиурядовий характер. За це він був знову заарештований та висланий до Соловецького монастиря. Під час Кримської війни Г. Андрузький виявив героїзм при захисті Соловецьких островів від англо-французького десанту, за що був звільнений та переведений до Архангельська. Рідні Г. Андрузького клопотали про звільнення з-під нагляду, але все було марним. Його подальша доля невідома.

Г. Андрузький був автором багатьох проектів майбутньої так званої “республіки”. Він багато писав про соціально-психологічні

чинники та їх роль у реформі з покращання суспільного життя. Особливу увагу приділяв духовності громадян вільних республік.

Видатним діячем, талановитим істориком і вченим зарекомендував себе і Микола Костомаров. Він був активним учасником розробки та підготовки базових документів Кирило-Мефодіївського товариства. Багато науковців вважають його автором основних програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства, передусім “Закону Божого” (“Книги буття українського народу”). Ця робота є унікальною за змістом, де автор викладає програмні положення Українсько-слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія. За участь в Кирило-Мефодіївському товаристві він був засуджений на один рік ув’язнення в Петропавлівській фортеці та заслання до Саратова. Він 1859 р. повертається із заслання до Санкт-Петербурга відомим вченим і обирається професором тамтешнього університету. З 1862 р. М. Костомаров залишає викладання і повністю присвячує себе науковій та організаційно-просвітницькій діяльності.

Своєрідним ідейним антиподом поміркованій позиції М. Костомарова у Кирило-Мефодіївському товаристві були погляди Тараса Шевченка, якого дослідники традиційно, разом з М. Гулаком та В. Андрузьким, зараховують до так званого “радикального крила” організації.

Тарас Шевченко багато часу й сил приділяв роботі Кирило-Мефодіївського товариства. За активну участь й прогресивні ідеї засуджений на 25 років солдатчини у зв’язку з викриттям діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. О. Павелко, досліджуючи спогади сучасників про діяльність Т. Шевченка та його зв’язки з Кирило-Мефодіївським товариством, звертає увагу на те, що в оповідях одного з тодішніх студентів Київського університету, активного діяча польського революційно-визвольного руху Ю. Канджинського, чітко вказується знайомство Т. Шевченка з програмними документами товариства та пропаганду його ідей.

Водночас сама по собі цілком слушною є думка про певні розходження Т. Шевченка з поміркованими авторами програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства. Один із чільних діячів Центральної Ради С. Петлюра звертав увагу на те, що національно-політичні ідеали, втілені в програмі Кирило-Мефодіївського братства і в головному документі товариства “Книзі буття українського народу”, та позиції Т. Шевченка, висвітлені у “Кобзарі”,

мають значні відмінності. Поет прагне до духовного об’єднання всіх слов’ян, значно випереджає прагнення Кирило-Мефодіївського братства. Ідеї Кирило-Мефодіївського товариства поширювалися серед тогочасної інтелігенції, особливо завдячуючи генію та далекоглядності й авторитетові Т. Шевченка серед простого народу. Те, що інші намагалися вкласти в параграфи статутів, він висловлював поетичними образами. Обурення Т. Шевченка соціальною несправедливістю переплітається з його ненавистю денационального гноблення України. Він закликав до самовизначення України, змусив своїх колег побачити не лише барвистість звичаїв народу, а і його страждання.

Поряд із творчістю Т. Шевченка великий вплив на розвиток політичної думки України, на становлення національної свідомості, формування орієнтирів розвитку та політичних ідеалів мали ідеї ще одного діяча Кирило-Мефодіївського товариства – П. Куліша. У 1843–1844 роках він знайомиться з В. Білозерським, М. Костомаровим, М. Гулаком, Т. Шевченком та стає одним з учасників Кирило-Мефодіївського товариства. За участь у таємному товаристві П. Куліш був ув’язнений на чотири місяці до Петропавлівської фортеці, а пізніше засланий спочатку до Вологди, а потім до Тули.

Після повернення із заслання П. Куліш активно включився в громадсько-культурну, літературну та наукову роботу: організував вихід альманаху “Хата”, спільно з В. Білозерським – журналу “Основа”, опублікував низку наукових розвідок та літературних творів, здійснив спільно з І. Пулюєм переклад Святого Письма українською мовою.

Наступним активним діячем Кирило-Мефодіївського товариства був Василь Білозерський – український громадсько-політичний і культурний діяч, журналіст. Один з організаторів Кирило-Мефодіївського братства. У 1847 р. заарештований. В організації Кирило-Мефодіївського братства дотримувався поміркованої позиції: був противником застосування насильницьких методів боротьби, вважав за можливе через пропаганду ідей слов’янської єдності та братерської любові серед широких верств населення об’єднати слов’янські народи у федеративну державу. Автор “Записки” (пояснення до Статуту Кирило-Мефодіївського братства), в якій змалював тяжке становище слов’янських народів, зокрема українського.

Головні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства було викладено в його програмних документах. Крім основних документів (“Статут Слов’янського товариства Св. Кирила і Мефодія”, “Книга буття українського народу” та пояснення В. Білозерського до Статуту), програмні положення були також викладені у відозвах “Брати українці” та “Братья великороссияне и поляки”, у працях окремих його членів: “Записках...” В. Білозерського про народну освіту, М. Костомарова про панславізм та М. Савича про емансипацію жінок у суспільстві; у конституційних проектах Г. Андрузького “Досягнення можливого ступеня рівності і свободи переважно в слов’янських землях”, “Ідеалі держави” та нарисах конституції республіки, а також листуванні членів Кирило-Мефодіївського товариства; художніх, наукових і публіцистичних творах.

Найважливіші положення програми “братчики” виклали у творі під назвою “Книга буття українського народу”. Вони закликали до перебудови суспільства на засадах справедливості, рівності, свободи, братства, мріяли, що прийде час, коли усі слов’янські народи повстануть і “не залишаться в державі ні царя, ні царевича..., ні князя, ні графа, ні герцога..., ні пана, ні боярина, ні холопа...”.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства мали за мету впровадити в суспільне життя цінності християнства, ліквідувати кріпацтво, поширювати освіту серед простих людей. Вони прагнули об’єднати всі слов’янські народи в одну федерацію, в якій кожний народ зберігав би свою внутрішню свободу й незалежність. Очолувати цю федерацію мала Україна: Усі слов’янські народи мали б право вільно розвивати свою культуру й бути незалежними.

Загалом на поглядах Кирило-Мефодіївського братства позначилася програма Товариства об’єднаних слов’ян, проте було й нове – ідея месіанізму українського народу. М. Костомаров у “Книзі буття українського народу” писав, що голос України “звав усю Слов’янщину на свободу і братство, розійшовся по світі слов’янському... і встане Україна з своєї могили й знову озветься до своїх братів... І встане Слов’янщина... І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в Союзі Слов’янським...” [3].

Серед членів товариства не було єдності думок. Більшість із них, за винятком Т. Шевченка та ще кількох “братчиків”, мала сумнів у здатності своїх “м’яких” і “поетичних” співвітчизників існувати незалежно.

Погоджуючись щодо загальних напрямів, учасники товариства розходилися в питанні про те, що вважати першочерговим і головнішим. Для М. Костомарова це були єдність і братерство слов'ян, Т. Шевченко палко обстоював соціальне та національне звільнення українців, П. Куліш наголошував на важливості розвитку української культури. Більшість висловлювалася за еволюційні методи досягнення поставленої мети. Т. Шевченко і М. Гулак вважали, що лише шляхом революційних змін можна здійснити задумане. Загалом, членів братства об'єднувала ідея боротьби за долю України та її народу.

Аналіз праць дає можливість з'ясувати ідейні переконання кирило-мефодіївців та їхні плани щодо побудови майбутньої держави шляхом об'єднання слов'янських народів. Відозви “Брати українці” та “Братя великороссияне и поляки” були написані рукою М. І. Костомарова. У них викладено низку положень, які впливають із програми товариства, де, зокрема, йдеться, що “всі слов'яни повинні з собою поєднатися” та утворити “свою Річ Посполиту”, але щоб при цьому кожний народ був незалежною республікою, мав свою мову й літературу, і навіть створити загальний Сейм або Раду слов'янську, куди з'їжджалися б депутати з усіх республік.

Організації шкіл та поширенню освіти як серед простого люду, так і серед поміщиків у програмі кирило-мефодіївців приділялася велика увага. Освітній напрям очолили В. Білозерський та П. Куліш. Для поширення освіти серед поміщиків та їх “перевиховання” Кулішем підготовлено брошуру під назвою “Карманная книга для помещиков и лучший, извлеченный из опыта способ управления имением” (1846 р.).

Варто зазначити, що В. Білозерський розробив проект створення сільських шкіл, складений у вигляді чернетки офіційної заяви, яку планували подати до палати державних маєтків. У ній йшлося про заснування шкіл для дітей козаків. Метою цього заходу було поступове введення в “побут нижчого класу народу” освіти, корисної для нього в “домашньому й сільському житті”. На думку автора, до програми навчання повинні входити “найголовніші основи землеробства, садівництва й лісництва, огородництва й найнеобхідніші господарські пізнання”, навчання столярському й токарному ремеслам, засобам лікування хвороб і арифметиці. Планувалося, що здійснення цього проекту принесе в життя “істинну просвіту, на якій єдино ґрунтується народний добробут”.

Статутні положення товариства були гуманістичними і не революційними: “Як все суспільство в сукупності, так і кожен член його повинні свої дії узгоджувати з євангельськими правилами любові, кротості і терпіння: правило ж “Мета виправдовує засоби” товариство визнає безбожним” [2, с. 152].

Кирило-мефодіївці та їхня активна позиція, плідна, хоча і коротка діяльність засвідчила політичні погляди тогочасної демократичної прогресивної організації, яка виступила з програмою ліквідації самодержавства. Кирило-Мефодіївське товариство несло головну ідею – об’єднання слов’янських народів та будівництво демократичної вільної федерації. Підкреслюючи надзвичайне значення громад для національного відродження, В. Горський зазначав: “Продовжуючи справу Кирило-Мефодіївського товариства, громадівці здійснюють на рівні філософської рефлексії виокремлення України як суб’єкта історичного процесу із суверенними культурними запитами [1, с. 250].

Таким чином, діяльність й програма першої організації українського руху модерної доби була утопічною, але, попри це, внесок її у процес сучасного українського націєтворення виявився вагомим. І насамперед тому, що (за висловом філософа М. Поповича), проголошуючи єднання з сербським, болгарським, чеським, хорватським, російським й польським патріотами, “українська нація цим заявляла про свою рівність серед рівних”. Розроблені документи й закладені в них ідеї Кирило-Мефодіївського товариства продовжили традицію політичного мислення відповідно до тогочасного рівня політичної думки Західної Європи, а сама програма стала платформою українського руху впродовж десятиліть. Масштаби впливу і моральна підтримка кирило-мефодіївців справді поширились серед інтелігенції та простих людей і набрали великого розмаху. Про значущість роботи товариства й подальшої боротьби його членів після заслання пише Мирослав Попович, аналізуючи класицизм і романтизм в українській культурі. Філософ зазначає: “Після повернення з заслань, утворивши ядро міцно організованих Громад, колишні кирило-мефодіївці заклали основу для українського національно-культурного руху, традиції якого не переривалися до 1917. Такі особистості, як Микола Костомаров, Микола Гулак, Пантелеймон Куліш і, звичайно, Тарас Шевченко справили

величезний вплив на подальший всебічний розвиток політичної думки й культури України та Росії [5, с. 91].

Література:

1. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
2. Кирило-Мефодіївське товариство / Упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко – К., 1990. – Т. 1.
3. Костомаров М. Книги буття українського народу. “Закон Божий”. – К., 1991. – 40 с.
4. Національне відродження в Україні. Кирило-Мефодіївське товариство // Історія України. Посібник. – Київ, 2002.
5. Попович М. В. Культура: ілюстр. енцикл. України. – К.: Балтія-Друк, 2009. – 184 с.
6. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки. – К., 2002. – 396 с.